

Rekviem egy fiatal demokráciáért

VISSZHANG - LVII. évfolyam, 27. szám, 2013. július 5.

Magyar Bálint, úgy tapasztalom, nagy visszhangot kiváltó interjút adott a *Mozgó Világnak* („*Ki játszik ilyet, majd megmondom, milyet*”, 2013. május) – most az *ÉS*-ben jelent meg ennek a beszélgetésnek a komplementere (*A posztkommunista maffiaállam*, 2013/24., jún. 14.). Míg a hetilapban a Fidesz-felvilág működését elemzi, addig a *Mozgó Világ*-interjújában szól az ellenzéket sújtó megosztottságról, a demokratikus politika nyelvi válságáról és arról a politikai kulturális kontextusról, amelyben az események zajlanak. Azért is fontos e két beszélgetést egybeolvasni, mert számos olyan ellenvetésre, amely az egyik interjú kapcsán felmerül, a másikban megtaláljuk a választ.

Magyar elemzése, a pártállam demokratikus ellenzéke másik nagy alakjának, Kis Jánosnak diagnózisaihoz hasonlítható – egyben fontos szemléletbeli különbségeket is felmutatva. Nem arról van szó, hogy Kis filozófiai, Magyar pedig szociológiai háttérrel és fogalomkészlettel lendül neki az elemzésnek. Az én olvasatomban a kettejük közötti különbség az idealizmus és a realizmus politikafilozófiai fogalmaival írható le. Anélkül, hogy ebbe most különösebben belemennénk, Kisnek a „százéves háború lezárására”, „a jobboldal sérelmeinek méltányos számbavételére” tézisei olyan elvárások, amelyek bármely szimpatikusak is, de kevéssé megvalósíthatóak egy olyan világban, amely a realizmus elvei szerint működik. Ennek a realizmusnak pedig Hans Morgenthau szavaival a következő az alapja: a politika terepén eligazító legfontosabb útjelző az erő terminusaiban megfogalmazott érdek fogalma.

A Fidesz Magyarországon ez a megközelítés a releváns, nem pedig a racionális diskurzus erejében hívó idealizmus. Ezt a világot nem John Rawls, Habermas vagy Robert Nozick nagyszerű eszméit, hanem Machiavelli, Weber és Carl Schmitt tanait követve lehet megérteni (és megváltoztatni).¹ Ezt a tényt nem kell szeretnünk – de ignorálnunk még nagyobb hiba lenne. Magyar elemzésének egyik legnagyobb erénye, hogy megnyitja az utat egy ilyen alkalmazott realizmus felé.

Magyar a *Mozgó Világ* interjújában kijelöli a következő beszélgetés témáját: „Az első probléma nyelvi természetű. Mindenekelőtt meg kellene tudniuk nevezni azt, ami ellen fel kívánnak lépni. Nem hosszú körmondatokban leírni, vagy inkább elkenni, hanem megnevezni. (...) Aminek nincs neve, arra nem tudok rámutatni, az nem létezik, tehát az ellen nem is tudok harcolni.” Megfelelő nyelv nélkül tehát nincs (politikai) feltámadás (sem). Jelenleg ugyanis az ellenzék nyelvileg van tönkterve – még mielőtt valódi cselekvésre kerül a sor: az egyik oldal nyelvi széttöredezettsége és inkompetenciája áll szemben a másik oldal mindent elsöprő verbális agressziójával. S ha az „ellenzék a rendszerkritikáját csak olyan terminusokban fogalmazza meg, hogy »ez egy ésszerűtlen gazdaságpolitika«, »ez nem használ az országnak«, »ez nem egyeztethető össze a demokratikus értékekkel«, és így tovább, az a nagyközönség számára a politikai hallástartományon kívül esik. Afféle politikai ultrahang, amitől csak néhány ezer értelmiségi vonít, miközben az átlagközönség nem érti, hogy »ezeknek meg mi a bajuk«, hisz számára hallhatatlan. És ez nem pusztán politikai, hanem elsősorban intellektuális probléma. Mintha nem látnák, hol élnek, és mi az a »játék«, amibe beszálltak. Eközben az ellenzék – személyeiben, pártjaiban, programjaiban – folyamatos karaktergyilkosság áldozata, amelynek legfőbb eszköze a nyelvi agresszió. Az összes – a finkelsteini propagandaszabályoknak megfelelően – rájuk szórt és ismételtetett megbélyegzés mélyen rögzül, s méltóságától fosztja meg a kormány ellenzékét. Eközben pedig az ellenzék udvarias »miniszterelnökürzését« a szélesebb közvélemény tisztelettudó beszariságként dekódolja magának.”

Az *ÉS*-interjújában tehát ezt, egy ilyen alternatív nyelvi keret és egy azt megalapozó elemzés vázlatát kapjuk. Magyar kiinduló tézise szerint a történelmi analógiák korlátozottan érvényesek, a fülkeforradalom

világát felesleges Horthyéhoz, Kádáréhoz vagy Mussoliniéhoz hasonlítani, a politikai felvilág orbáni modellje sajátos és új jelenség.

Mivel az alaptézist és a kibontott modellt is szomorúan pontosnak érzem, öt megjegyzésem lenne, amelyek, ha úgy tetszik, árnyalják e képet, tragikusabbnak mutatva a helyzetet Magyar értékelésénél.

1) Először is, miközben Magyar pontosan bemutatja a maffiaállam működését, a társadalmi komponens vizsgálatával adós marad. Pedig ez elengedhetetlen lenne – hiszen nem véletlen, hogy egy ilyen politikai formáció épp nálunk lett ennyire sikeres. Ez egyben a modell terjeszkedésének a korlátait is jelzi, Svédországban vagy Hollandiában az orbáni felvilág nem jöhetne létre – nem azért, mert a politikusok minőségükben szükségszerűen jobbak, hanem mert a társadalom értékrendszere ezt nem engedné. Anekdotikusan: ha az országban mindenütt jelen lévő trafikmutyi (ha már nyelvpolitika: micsoda elhibázott kifejezés) után a kormánypárt népszerűsége nem csökken, abból nemcsak az ellenzék gyengeségére, a megregulázott média diszfunkcionalitására kell következtetnünk, hanem a társadalmi értékek sajátos szerkezetére is. Vagyis, hogy egy ilyen intézkedés – nevezzük mondjuk rablásnak – nem jelent olyan szintű normasértést, amely nagy tömbökben mozgatna meg szavazókat.

Ezzel kapcsolatban Magyar a *Mozgó Világ*-interjújában beszél az érzelmi politizálás félreértett jelentőségéről. Az ellenzéki oldalon „Szeminarizálás folyik, szuperracionális érvelés, kommunikációs lelkifröccs, ami abból a feltevésből indul ki, hogy elég elmagyarázni a dolgokat ahhoz, hogy az emberek racionálisan cselekedjenek, s ezzel az ingerküszöböt át nem lépő tartományba helyezi a diskurzust és saját üzeneteit. Ez, persze, szimpatikus felfogás, és magánemberként én is szeretek hinni benne, de aki politikusként felelősséget érez azért, hogy megváltozzon a jelenlegi helyzet, az abból az alapfeltevésből nem indulhat ki, hogy az embereket kizárólagosan racionális belátások motiválják, különösen az elmúlt tizenöt év ismeretében. Aki ebben reménykedik, csalódní fog, mert nem számol a Fidesz sokéves kemény munkájával, amellyel hívókká változtatta a támogatóit.”

Különösen – de nem kizárólagosan. Az érzelmi politizálás nemcsak a Fidesz 15 éves munkájának a gyümölcse, hanem általában a befolyásolás, a társadalmi hatásmechanizmusok és persze a politikai alkímia legbecsessebb adalékanyaga. Ezt nyilván Magyar Bálint is tudja, hiszen később kifejti: „Nálunk a demokratikus ellenzéki pártok öntudatlanul is a racionálisan belátható értékrend és az irracionális érzelmek kettősségében gondolkoznak, s nem számolnak az emberek alapvető érzelmi, közösségi igényeivel. Akik nem pusztán racionálisan gondolkodó individuumok, hanem családban élnek, baráti körökben mozognak, szomszédsági, szakmai közösségekhez tartoznak, és egy nemzeti közösség részesei. Lehet úgy tekinteni mondjuk egy futballmeccs rajongói táborát: milyen irracionális dolog is ekkora hévvel azonosulni a csapattal, hiszen ez csak játék, vagy azt magyarázni, hogy ha a csapat rossz teljesítménye miatt kiesett az első ligából, akkor irracionális tovább drukkolni neki, de ez szűklátókörűség.” Ebből egyenesen következik, hogy „alternatív, átélhető, például nemzeti közösségi értékrend és érzésvilág nélkül a Fidesz nem győzhető le. (...) ha ezzel szemben nem mutatjuk fel, amiről Göncz Árpád annak idején, már a Rendszerváltás Programjában is írt: az európai magyarságot. A demokratikus ellenzék gyengeségének az egyik stratégiai oka, hogy egyelőre képtelen az érzelmileg is átélhető, közösségi érzést és identitást teremtő politizálásra”.

Ám ennél többről is szó van. A „magyar társadalom értékrendszere” kifejezést okkal tesszük idézőjelbe, mert nehezen megragadható formációról van szó. Ám bármilyen nehezen megragadható is, a különböző értékkutatások egy autonómia- és bizalomhiányos, paternalizmusra hajló, materiális biztonságra törekvő, individualizált, szorongásokkal, elfojtásokkal és kompenzációval terhes képletet rajzolnak ki. Tetszik, nem tetszik: ebből a képletből kell(ene) kiindulnia minden politikai programnak. Az emberi természet – ha van ilyen egyáltalán – dinamikus és reaktív válaszokat ad a környezeti ingerekre, és e válaszok nem determináltak. A politika művészete – ami azt illeti, valamennyi művészet – kulcskérdése, hogy mit szólaltat meg az ember lelkében, és milyen reakciókra, tettekre sarkallja. A Fidesz nemcsak a maffiaállam kiépítésében jeleskedett, hanem abban is, hogy pontosan megtalálta és megcélózta azokat az

idegvégződéseket, amelyek a magyar társadalom jelentős részének szorongásait és sérelmeit enyhítették. Politikai értelemben ennek a populistá narratívának a megtalálása és betanítása nem volt kis teljesítmény. Egy ezzel versengő baloldali, liberális, a társadalmi tapasztalatokkal rezonáló narratíva kidolgozása azonban valódi bravúrt igényelne. Az „európai magyarság” lehet jó szlogen, de ezt megtölteni átélhető tartalommal, a mindennapok tapasztalataihoz illeszkedő érzelmekkel és gondolatokkal olyan kihívás, amelynek a sikeres megválaszolásához ma akkor sem látszanak a feltételek, ha a tétel igazságát elfogadnánk. És ezzel a hosszúra nyúlt első megjegyzésem után rá is térnék a második kifogásra.

2) Magyar a *Mozgó Világ*-interjúban részletekbe menően elemzi az egyes ellenzéki pártok stratégiai hibáit és jelenlegi megosztottságukat – ezzel most nem foglalkoznék. Annál is inkább nem, mert ezen pártok valóban siralmas helyzete nagyrészt következmény, az őket körülvevő tágabb mező állapotára vezethető vissza. Ezt az állítást részben bizonyítja az első pont. Identitást kínáló mozgósító erejű nyelv hiányában nem meglepő, ha ennek a mezőnek a szereplői általában vannak defenzívában és követik az önfeladó engedmények stratégiáit. Ha ez jellemző a közegre, a pártok miért lennének jobbak? Vagyis a helyzet rosszabb annál, amit Magyar jelez, nem csak a baloldali és liberális, új és régi irányzatok közötti eltérések tagolják ezt a mezőt és nehezítik egy közös nyelv kialakításának az esélyeit. A nem orbáni oldalon olyan általános érték-, identitás- és diskurzustöredezettség van, ami nagyon megkönnyíti a politikai ellenfelek dolgát. Nem kell a Magyar által részletesen tárgyalt 2004-es népszavazási vagy a 2006-os „rendőrterror” önfeladó értelmezéseire gondolnunk: elég, ha néhány „nemzeti motoros” a Zsinagóga mellé „tavaszünneplő motorozást” jelent be, ennek esetleges betiltása kapcsán máris a varrás mellett szakadnak fel az ellenzéki szöttek szálai. Orbánnak nem kell mást tennie, csak néhány gumicsontot eldobnia, vagy még azt sem – az ellenzéki mező megosztottsága azonnal kiviláglik. És ez nem véletlen – ugyanis a politikai diskurzusok nem maguktól és csak részben politikai pártok által születnek.

Az „elmultnyolcév” egyik nagy bűne, hogy nem hozta létre, illetve hagyta elszorvadni azokat az intézményeket, amelyek az ilyen diskurzusok színterei és szereplői lehettek volna. Nemcsak az érzelmi politizálás, hanem a szimbolikus mező jelentőségét sem értette meg a hatalom – vagy ha megértette is, semmit nem tudott tenni a felépítéséért. Ez különösen meghökkentő, ha egybevetjük azzal, ahogy a Fidesz, Orbán és Simicska építkezett az ellenzéki időszakban. Bár Magyar ezt az ellenzéki nyolc évet – a felvilág alámerülésének időszakát – nem tárgyalja, szembeötlő, hogy a Fidesz ebben az időszakban milyen extenzív munkálatokat folytatott. Nemhogy állásokat nem veszített, de kutatóintézményeket, tévét, rádiót, napi- és hetilapokat alapított, internetes jelenlétet és közösségeket épített, amelyek a maguk sokszínűségében némi útmutatás nyomán megteremtették a közös narratívát, amelyet Orbán megkívánt tőlük. Hogy ezt az elbillent politikai mezőt hogyan lehetne kiigazítani akkor, amikor Orbán tudatosan rádiózza le nemcsak politikai ellenfeleit, hanem bármely autonómiát – ezt jelenleg sajnálatosan nem látom.

3) A következő pont az Európával kapcsolatos elvárásokra vonatkozik. Magyar így zárja a *Mozgó Világ*-beli beszélgetést: „Félek, hogy Európa csak akkor fog tanulni a tragikus magyar történetből, ha bekövetkezik a legrosszabb, és 2014-ben a Fidesz hatalmon marad. Hogy az unió addig nem tudja igazán komolyan venni és a helyén kezelni ezt a veszélyt. És csak ha bekövetkezik – aminek most van valószínűsége –, akkor fog csak elindulni a föderális Európa felé vezető, a demokrácia értékeit erőteljesebben védő közösségi jogalkotás. Lehet, hogy a föderális Európa politikai intézményrendszere felé történő határozott elmozdulás épp ezen a tragikus magyar történeten keresztül fog vezetni”. Ha az előbb a mezőt egybefogó, sorvezetőként használható hiteket hiányoltam, akkor tessék, rögtön itt van egy: a védelmező Európába vetett hit – nagy kár, hogy ez egy csalfa illúzió, amivel ideje leszámolnunk.

Miközben nemzetközi megítélésünk persze rosszabb, mint ahogy azt Orbán kuminjai és kormánypropaganda-gépezete szeretné elhitetni, de a magyar ügy az EU-ban soha nem lesz központi kérdés. Két okból: az Európai Unión belül épp elég jelentősebb, a költségvetésben is meghatározó nagy országok számára releváns krízis van, amelyeket (a mediterrán periféria országai, angol népszavazás, versenyképességi, strukturális, demográfiai és migrációs kérdések) kezelni kell. Ezekhez képest a magyar

események sokadlagosak – amíg lehet, addig a reakciók is szépészeti, plasztikai sávon belül mozognak.

Másodszor az a megoldás, ami ebben a nehezen áttekinthető helyzetben körvonalazódik – egy Németország által vezetett és a berlini szabályokat elfogadó első sebességű, illetve az ebből kimaradó második, harmadik stb. sebességű övezetekre tagolódó EU magától fogja kezelni a problémát. Ez azonban a (nem túl) távoli jövő zenéje – de nem a magyar, hanem a német választások függvénye. Magyar korábbi gondolatmenete szempontjából itt arra kell utalnunk, hogy bár érthető, de hibás nyelvhasználat a balliberális értelmiség részéről az Európában, a Nyugatban való reménykedés. (Arról már nem is beszélve, hogy a Fidesz ebből újra és újra elő tudja állítani hazaárul[kod]ó stigmáját.) Nincs megváltás az Európai Unió által – ami történni fog idehaza, az így vagy úgy, de miattunk fog történni. Sőt az, hogy a demokratikus intézményeket a szétporló legitimitás miatt lebontó populista politikai vállalkozók szerepe – ha úgy teszük –, a „magyar modell” erősödni fog Európában, legalábbis nem zárható ki.

4) Érdemes kitérni Orbán társadalmi víziójára is. Ez természetesen nem választható el saját hatalmának, a „család” és a hűbéresekké meggazdagodásának biztosításától. De ugyanakkor nem is alárendelt eszköz. Ha másért nem, az emberi lélek működésének sajátossága, a pozitív önképre való törekvés miatt. Ezért kell „hazaáruló kommunistákat” faragnia nem különösebben veszélyes ellenfeleiből, ezért igyekszik a maffia vádat rávetíteni a másik oldalra. Orbán III. Richárd-i pillanata az 1994-es választás után, talán épp a legendás finn hokimeccsnézés közben jött el, akkor döntötte el, hogy „gazember lesz” – talán máskor. De az biztos, hogy Simicska lassacskán szabad kezet kapott operációi felpörgetésére. Onnantól kezdve nemcsak a párt működési feltételeinek megteremtése és az elit kifizetése volt a – politikainak tekinthető feladata, hanem törvények felett álló mentességet élvezve egy társadalompolitikai pillér létrehozására is volt mandátuma. Ez a társadalompolitikai vízió világosan felrajzolható. Bár Magyar Bálint okkal hárítja el a történelmi analógiákat – miközben maga is állandóan ilyen metaforákat használ –, itt kínálja magát Erdei Ferencnek a két világháború közötti Magyarországot megragadó kettős társadalom modellje. A gyenge, soha meg nem erősödött, független, polgári piaci szerkezetekkel szemben egy feudális, hatalmat tisztelő, konstruált hagyományokra építő, hierarchikus alá-fölé rendeltségekben gondolkodó, állami vezérlésű pillér kiépítése, megerősítése. Nem az a fontos, hogy Erdei modelljének rendies szereplői (a földbirtokosok, egyházak állami köztisztviselők, nemzeti kispolgárság, kiegészztenciák) ma mennyire ismerősek, hanem az autonóm, a „centrális erőterétől” független formációk kiszorításának igénye. Nyilvánvalóan ez a 2014-es választások tétje, Orbán újabb sikere után a megmaradt gazdasági és kulturális autonómiák megtörése és betagolása következik. Ettől a társadalmi víziótól nem kell meghatódnunk, végül is a klasszikus maffiafilm, a *Keresztapa* alapkonfliktusát is ez adja: a Padrone azért lép át és szeg meg minden törvényt, hogy családját védje – igaz, végül pont ezzel pusztítja és veszíti el őket.

5) Végül fontos kiemelni az időfaktort, hogy Orbán lassan 25 éve csiszolgatja ezt a szerkezetet, idomítja a polipot. Ez a negyedszázad nem a békésen csordogáló, homogén idő kora, kudarcokkal, fájdalomokkal és innovációval teli időszak volt. A városi legendák szerint Orbán megkönnyezte, amikor a '98-as kampány után kirúgta Urbán Lászlót, de megtette, mert túlságosan „ortodoxnak” tartotta nézeteit, személyiségét meg túlságosan okosnak és függetlennek. Azt biztosan tudhatjuk, hogy Orbán az elmúlt két évtizedben a Fideszt és a Fidesz körüli világot a maga képére alakította. Ezzel a hatékonyan működő, „feltőkésített” politikai szervezettel szemben a posztkommunizmus ingájának automatikus visszalengésére várni botorság. A „majd megúnják az emberek és elégük lesz belőle”, a „semmi nem tart örökké” típusú sóhajok csak eltakarják a valóságot: A Fidesz-polip csápjainak fojtogatásából csak erővel lehet kiszabadulni.

Épp ennek az erőnek a karaktere miatt van jelentősége annak, hogy ezt a szörnyeteget 25 éve idomítja Orbán – ugyanis semmilyen új szereplőtől nem várható el, hogy néhány hónap vagy év alatt eljusson a fegyelmezett és hatékony végrehajtásnak erre a szintjére. Ebben is realistán kell lenni: az ellenzéknek, miközben ezzel a monstrummal harcol, egyrészt létre kéne hoznia egy versenyképes szerveződést, de nem lehet elvárni, hogy bárki is megteremtse egy Fidesszel egyenértékűen hatékony szervezetet. Nem utolsósorban azért, mert a Fidesz-maffia azonnal elkezd majd kinyírni azt, aki ehhez hozzálátna.

Összefoglalva: egy minket csak megfékezni akaró Európa, széttagolt, eszköztelen ellenzék és egy jól működő maffia, amely kizsigerelő intézményként fokozza a „családon” kívüli társadalom elnyomását, de állandó bűnbakállítással, populista füstköddel ezt képes eltakarni az erős paternalista reflexeket is őrző társadalom elől. Mi következik ebből? Vagy másképp: olyan reménytelen ez a helyzet, mint látszik? Nos, majdnem.

Érdemes felidézni, hogy a politikában és a kollektív cselekvésben nem a racionális érvek a meghatározóak – az események története elmesélhető érzelmi dinamikát követve is. A társadalmi mozgalmak irodalmában ez az érzelmi dinamika kitüntetett helyet élvez. Igaz, általában utólag, de tisztán rekonstruálhatjuk, hogy a kiszolgáltatottság, az alávetettség, a gyengeség és beletörődés érzése hogyan fordul át az elviselhetetlenség érzésébe, hogy váltja fel az apatikus beletörődést a felháborodás, a düh, a harag, hogyan váltja fel az enervált fásultságot a tenni akaró indulat. És ahogy ezek az érzelmek elkezdenek a társadalmi hálózatokban összeállni, egyszer csak megjelenik a remény, amely a felháborodás mellett a másik gyújtószikrája lehet annak a kollektív cselekvésnek, amely az orbáni politikai felvilágnál nagyobb erőket is elsöpört. A probléma az, hogy jelenleg ennek a fordulatnak a jelei sem látszanak. A jó hír viszont, hogy ezt a fordulatot, mint mondtam, többnyire az időben visszatekintve, utólag szoktuk csak felfedezni. Figyeljük kitartóan tehát a visszapillantó tükröt, és ne feledjük a figyelmeztetést: a tükörben feltűnő tárgyak a valóságban közelebb lehetnek, mint ahogy látszanak.

¹ Erről bővebben: *Dessewffy Tibor-Nagy Zsófia: Ahogy jön. A visszafogott realizmus felé. Politikatudományi Szemle, XXI/4., 125–152. pp.*